

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

SHARQ MASH'ALI

Jurnal veb sayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/ot>

MADANIY KONTSEPTLAR: TIL VA MADANIYAT O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Umid Berdiyev

Tayanch doktorant

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: kontsept, tushuncha, ma'no, g'oya, madaniy tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik.

Annotatsiya: Zamonaviy tilshunoslikda «kontsept» atamasi uzoq vaqt davomida o'rganilgan bo'lsada, ammo hozirgacha o'zining aniq ta'rifi mavjud emas. Tushunchalar - lisoniy belgilar bilan ifodalangan lingvistik belgilar ortida ongda obrazlar so'nggi paytlarda tilshunoslarning katta e'tibor mavzusiga aylandi. Kognitiv fandan kelib chiqqan kontsept tushunchasi tilni o'rganishning zaruriy vositasiga aylandi va kognitiv tilshunoslikning asosini tashkil etdi. Madaniy kontseptlar dunyoning lingvistik manzarasining birligi sifatida milliy xususiyatga ega bo'lib, muayyan til va madaniy jamiyatning o'ziga xosliklarini ifodalaydi. Kontseptlar dunyoqarash va madaniyatning muhim elementlari bo'lib, ular jamiyat a'zolarining reallikni qanday tushunishini va tasvirlashini aks ettiradi. Kontseptlar orqali madaniy bilim va qadriyatlar avloddan avlodga o'tib, turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni ko'rsatadi. Shuning uchun har qanday tildagi kontseptlarni o'rganish va ularni qayta qurish orqali dunyoning lingvistik tasvirini yanada chuqur tushunish mumkin bo'ladi. Antropotsentrik yondashuv doirasida til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Madaniy kontseptning etnomadaniy komponentini ajratib ko'rsatishga urinish madaniy tilshunoslik uchun alohida qiziqish uyg'otadi. Hatto turli tillardagi universal, umuminsoniy kontseptlar ham maxsus (lingvistik, pragmatik va madaniy omillarga qarab) og'zaki tarzda ifodalanadi, degan fikr bor, bu yerda e'tibor madaniy kontseptlar etnik jihatdan belgilangan assotsiativ va semantik tarmoqlarda tashkil etilganligiga qaratilgan. Ushbu fikr mulohazalarni o'rganish xususida so'z boradi.

CULTURAL CONCEPTS: THE CONNECTION BETWEEN LANGUAGE AND CULTURE

Umid Berdiyev*PhD student**Tashkent State University of Oriental Studies**Tashkent, Uzbekistan*

ABOUT ARTICLE

Key words: concept, notion, meaning, idea, cultural linguistics, cognitive linguistics**Abstract:** Although the term 'concept' has been studied in modern linguistics for a long time, there is still no precise definition of it. Concepts-images in the mind behind linguistic signs represented by linguistic signs have recently become the subject of close attention of linguists. Originating in cognitive science, the concept of concept has become an essential tool for the study of language and has formed the basis of cognitive linguistics. Cultural concepts as a unity of the linguistic picture of the world have a national character and express the specificity of a particular language and cultural community. Concepts are important elements of worldview and culture and reflect the way members of society understand and portray reality. Through concepts, cultural knowledge and values are transmitted from generation to generation, showing the differences between different languages and cultures. Therefore, by studying the concepts of any language and reconstructing them, a deeper understanding of the linguistic picture of the world becomes possible. Within the anthropocentric approach, it is important to investigate the interaction between language and culture. Of particular interest for cultural linguistics is the attempt to identify the ethno-cultural component of a cultural concept. There is even a view that universal, universal concepts in different languages are expressed in a particular way (depending on linguistic, pragmatic and cultural factors) in oral form, where the emphasis is on the fact that cultural concepts are organised into ethnically defined associative and semantic networks.

КУЛЬТУРНЫЕ КОНЦЕПТЫ: СВЯЗЬ МЕЖДУ ЯЗЫКОМ И КУЛЬТУРОЙ**Умид Бердиев***Докторант**Ташкентский государственный университет востоковедения**Ташкент, Узбекистан*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: концепт, понятие, значение, идея, культурная лингвистика, когнитивная лингвистика.**Аннотация:** Хотя в современной лингвистике термин «понятие» изучается давно, но до сих пор нет его точного определения. Понятия-образы в сознании, стоящие за языковыми знаками, представленными языковыми знаками, в последнее время стали предметом пристального внимания лингвистов. Зародившаяся в когнитивной науке концепция концепции стала необходимым инструментом изучения языка и легла в

основу когнитивной лингвистики. Культурные понятия как единство языковой картины мира имеют национальный характер и выражают специфику конкретного языка и культурной общности. Концепции являются важными элементами мировоззрения и культуры и отражают то, как члены общества понимают и изображают реальность. Через концепции культурные знания и ценности передаются из поколения в поколение, показывая различия между разными языками и культурами. Поэтому, изучая понятия любого языка и реконструируя их, становится возможным более глубокое понимание языковой картины мира. В рамках антропоцентрического подхода важно исследовать взаимодействие между языком и культурой. Особый интерес для культурной лингвистики представляет попытка выделить этнокультурный компонент культурного понятия. Существует даже мнение, что универсальные, универсальные понятия в разных языках выражаются особым образом (в зависимости от лингвистических, прагматических и культурных факторов) в устной форме, где акцент делается на том, что культурные понятия организованы в этнически определенные ассоциативные и семантические сети. Эта обратная связь относится к аспекту исследования обратной связи.

KIRISH

Madaniy kontseptlar tilshunoslikdagi antropotsentrik yondashuv asosida o'rganiladigan muhim masalalardan biridir. Bu yondashuv inson va uning madaniyatiga e'tibor qaratadi, shu sababli so'z nafaqat lingvistik kategoriya, balki madaniy kontsept sifatida ham qaraladi. Madaniy kontseptlar dunyoning lingvistik manzarasining birligi sifatida milliy xususiyatga ega bo'lib, muayyan til va madaniy jamiyatning o'ziga xosliklarini ifodalaydi. Kontseptlar dunyoqarash va madaniyatning muhim elementlari bo'lib, ular jamiyat a'zolarining reallikni qanday tushunishini va tasvirlashini aks ettiradi. Kontseptlar orqali madaniy bilim va qadriyatlar avloddan avlodga o'tib, turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni ko'rsatadi. Shuning uchun har qanday tildagi kontseptlarni o'rganish va ularni qayta qurish orqali dunyoning lingvistik tasvirini yanada chuqur tushunish mumkin bo'ladi. Antropotsentrik yondashuv doirasida til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv orqali tilning madaniy funktsiyalari va uning jamiyatdagi roli yanada yaxshiroq tushunilgan bo'ladi.

L. A. Mikeshina tomonidan taqdim etilgan "madaniy kontsept" tushunchasining shakllanish tarixi madaniy tushunchalarni tushunish uchun muhim asosni tashkil etadi. Uning ishlari madaniy kontseptlarning turli kontekstlarda qanday aniqlanishi va tahlil qilinishiga yo'naltirilgan. Madaniy kontseptlarni tushunish nafaqat matnning kognitiv tuzilishining o'ziga xosligini, balki umumiy madaniyatning kontseptual ma'nosini ham chuqurroq anglashga imkon beradi. Bu nafaqat konkret madaniy birliklarning ma'nosini ochib berishga yordam beradi, balki ularning kengroq madaniy tizimdagi rolini ham ko'rsatadi.

E. Auerbaxning qarashlariga ko'ra, madaniy kontseptlar mavhum tushunchalarga asoslanmaydi, balki "so'z obrazlari" orqali ifodalanadi. Bu so'z obrazlari jonli rivoyatlarda, asosiy ma'nolarni boyituvchi ohanglar bilan to'ldirilgan tushunchalar shaklida bo'ladi. Bunday tushunchalar aniqlik bilan to'la bo'lganligi sababli, qisqa va keng qamrovli hikoyalar orqali

ifodalanadi. Tushuncha-so'z tasvirlarining ushbu xususiyati ularni madaniy bilimlar va etnik-madaniy ongni shakllantirish uchun eng mos shaklga aylantiradi. Bu yerda tushuncha jonli va aniq tasvirlar orqali, adabiy va madaniy kontekstda, jamiyat a'zolariga yetkaziladi. Rivoyatlar va hikoyalar orqali berilgan kontseptlar o'zining to'g'ri va to'liq tushunilganligi sababli madaniy bilimlar tarkibida muhim o'rin tutadi. Bu yerda, tushuncha va uning tasviri faqat lingvistik ma'nosi bilan cheklanmay, balki kengroq madaniy va etnik ongni shakllantirishdagi o'rini ham ko'rsatadi. Shuningdek, tushuncha-so'z obrazlari orqali berilgan madaniy kontseptlar jamiyatning umumiy madaniy manzarasini aniq tasvirlash imkonini beradi.

“Boshqa mentalitet” monografiyasi mualliflari lingvokulturologiya nuqtai nazaridan ularni faqat tabiatga qarama-qarshi qo'yilgan hayotning barcha sohalarida insoniyat yutuqlari yig'indisi sifatida madaniyatning o'ziga xosligini tavsiflovchi tushunchalar qiziqtiradi¹. Madaniyatning etnik va ijtimoiy xususiyatlari haqida gap ketganda, xulq-atvor va faoliyatning o'ziga xos shakllari tizimining birliklari, dunyoqarashning qadriyatlar bilan to'yingan namunalari, madaniy tushunchalari anglashiladi. Madaniy kontseptlar - tegishli madaniyatning o'ziga xosligini o'zida jamlagan, mazmunli ruhiy shakllanishlardir. Madaniyatning turli shakllarda qayd etilishi juda muhim, ular orasida lingvistik ong va kommunikativ hatti-harakatlar yoki til va nutq tilshunoslik uchun dolzarbdir².

Dunyoning har bir lingvistik manzarasida dunyo manzarasidagi tugun nuqtalarini nomlaydigan semantik yuklangan so'zlar (madaniy tushunchalar, kalit so'zlar) mavjud. Tegishli matnlar, til stereotiplari va yangi ma'nolarni yaratadigan madaniy model dunyoning madaniy va lingvistik manzarasining lug'at tarkibini tashkil qiladi³. Yu.S. Stepanovning “Konstantalar” lug'ati bu yo'nalishda qilingan dastlabki ishlardan hisoblanadi. “Rus madaniyati lug'ati”, kitobida muallif madaniy tushuncha haqida quyidagicha: “madaniyatning asosiy hujayrasi, madaniyatning inson ongida aks etishi, shuningdek, madaniy qadriyatlarning yaratuvchisi emas, balki madaniyatga shaxsning o'zi kirib borishi yo'li va ba'zi hollarda unga ta'sir qiladi”⁴, munosabat bildiradi. Muallif ushbu asarida madaniyatning asosiy tushunchalari - soni nisbatan kichik bo'lgan konstantalarning mavjudligini taxmin qiladi, har bir tushunchaning ma'nosini yagona reja bo'yicha ochib beradi, jumladan, so'zlarning etimologiyasi, so'zlarning ishlatilishi va talqini, turli matnlarda qayd etilgan tushunchalar, hamda tushunchalar mavjudligining ob'ektivligini isbotlaydi.

“Rus madaniy makon” lingvistik va madaniy lug'ati rus madaniy makonini ifodalovchi hodisalarni tavsiflaydi. Bu yerda mualliflar ma'lum bir milliy-lingvomadaniy hamjamiyat vakillarining ommaviy ongini hisobga oladi. Ushbu makonning o'zagi “ma'lum bir tizimli bilimlar majmuasi va ma'lum bir jamiyat vakillari uchun majburiy bo'lgan milliy va madaniy jihatdan aniqlangan g'oyalar sifatida tushuniladigan milliy kognitiv bazadir”⁵. Bu milliy kognitiv baza orqali rus madaniy makonining o'ziga xos xususiyatlari, qadriyatlari va dunyoqarashlari tushuniladi va tahlil qilinadi. Milliy kognitiv baza madaniyatning asosiy bilimlar tizimini, urf-odatlarini va madaniy qimmatlarini o'z ichiga oladi. Shu tariqa, “Rus madaniy makon” lug'ati rus madaniy jamiyatining asosiy kontseptlari va ularning ma'nolarini, faoliyat va xulq-atvor me'yorlarini, dunyoqarash namunalari va umumiy qimmatlarni tadqiq qiladi.

T.V. Yevsyukovaning “Madaniyat lug'ati lingvokulturologiya muammosi sifatida” asarida madaniyat tushunchalari keng muhokama qilinadi. Ushbu asarda madaniyat lug'ati uch bosqichli ta'lim ekanligi ta'kidlangan: **Madaniy qadriyatlar (dunyo tasviri)**: Bu bosqichda madaniy qadriyatlar insonlar uchun muhim bo'lgan ma'naviy va axloqiy tushunchalar,

¹ Иная ментальность. В. И. Карасик, О.Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. М.: Гнозис, 2005. 352 с.

² Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. М.: Гнозис, 2002. 284 с.

³ Тамерьян Т. Ю. Языковая модель поликультурного мира: интерлингвокультурный аспект: Дисс. на соиск. д.ф.н. Нальчик, 2004. 407 с.

⁴ Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Языки русской культуры, 2000. 990 с.

⁵ Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь / И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных. М.: Гнозис, 2004. 318 с.

jamiyatning madaniy merosi va dunyoqarashi ifodalanadi. Madaniy qadriyatlar jamiyatning umumiy tasavvurlari va urf-odatlarini qamrab oladi; **Tushunchalar (dunyoning kontseptual tasviri):** Bu bosqichda dunyoning kontseptual tasviri yaratilgan bo'lib, bu kontseptlar orqali jamiyat a'zolari dunyo haqidagi o'z tasavvurlarini shakllantiradilar. Kontseptlar dunyoni qanday qabul qilish va tushunishni tashkil qiladi; **Madaniyat lug'ati leksikasi (tinchlik lingvistik tasviri):** Bu bosqichda til yordamida madaniyatning leksik ifodasi yaratilgan bo'lib, til madaniy kontseptlarni ifodalash va saqlash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Madaniyat lug'ati leksikasi orqali madaniy tushunchalar va qadriyatlar til orqali tarqatiladi va saqlanadi⁶. Yevsyukovaning asarida madaniyat lug'ati orqali madaniy tushunchalarning shakllanishi va ularning ahamiyatini tushunishga urinilgan. Madaniy qadriyatlar, kontseptlar va ularning leksik ifodasi madaniyatning muhim jihatlari ochib beradi.

G. G. Slisshkin kontseptni madaniyat, ong va til sohasidagi ilmiy tadqiqotlarni bir-biriga bog'lash uchun mo'ljallangan birlik sifatida belgilaydi, chunki u ongga tegishli bo'lib, madaniyat bilan belgilanadi va tilda ob'ektivlashtiriladi. Slisshkinning ta'kidlashicha, kontsept shakllanishi "haqiqat to'g'risidagi eksperimental bilimlar natijalarini inson xotirasi chegaralariga qisqartirish va ularni ilgari orttirilgan madaniy va qadriyatlar dominantlari bilan bog'lash jarayoni"dir.⁷ Bu fikrni kengaytirib, Slisshkin kontseptlarning madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro bog'liqligini qayd etadi. Kontseptlar inson ongida mavjud bo'lib, madaniy meros va qadriyatlar orqali shakllanadi va til orqali ifodalanadi. Ular haqiqat to'g'risidagi bilimlarni yig'ish, saqlash va tarqatishda muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa, kontseptlar inson ongi, madaniyat va tilning birlashuv nuqtasini tashkil etadi. Ularning mazmuni madaniy va ijtimoiy kontekstda shakllanadi va til orqali ob'ektivlashtiriladi, bu esa insonning dunyo tasavvurini va madaniy merosini ifodalashga yordam beradi. Slisshkinning kontsept haqidagi nazariyasi inson ongi va madaniyatni tushunishda tilning ahamiyatini ochib beradi.

V.I. Karasik kontseptlarni "birlamchi madaniy shakllanishlar, so'zlarning ob'ektiv mazmunini ifodalovchi ma'noga ega bo'lgan birliklar" sifatida ta'riflaydi. Shuning uchun ular inson mavjudligining turli sohalariga, xususan, asosan kontseptual (fan), asosan majoziy (san'at) va asosan faoliyat (kundalik hayot) sohalariga tarjima qilish mumkin bo'lgan ma'noga ega⁸. Bu qarashga ko'ra, kontseptlar inson tajribasi va dunyoqarashining turli jihatlari birlashtirib, fan va san'at, shuningdek, kundalik hayot sohalaridagi bilim va tajribani muvofiqlashtiradi. Ular ob'ektiv mazmunga ega bo'lganligi sababli, turli kontekstlarda, ya'ni ilmiy, san'at va kundalik hayotdagi mazmunlarni ifodalash va tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Kontseptlar shu tariqa insonning dunyo haqidagi bilimlari turli sohalarida tizimlashtirishga yordam beradi.

M.V. Pimenova kontseptni "turli lingvistik usullar va vositalarda amalga oshirilgan, turli xususiyatlar guruhlar bilan ifodalangan, murakkab tuzilishga ega bo'lgan dunyoning bir qismi yoki bunday bo'lakning bir qismi haqidagi ma'lum bir g'oya" deb tavsiflaydi. Kontseptual xususiyat tegishli til birliklari - kontsept vakillari birikmalarining qat'iy va erkin shakllarida ob'ektivlashtiriladi. Kontsept dunyoning ba'zi qismlari haqidagi bilimlarning kategorik va qiymat xususiyatlarini aks ettiradi. Kontseptning tuzilishi tegishli madaniyat uchun funktsional ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlarni aks ettiradi. Pimenovanning ta'kidlashicha, muayyan madaniyat uchun ahamiyatli bo'lgan muayyan tushunchaning to'liq tavsifi faqat uning vositalarining eng to'liq to'plamini o'rganish orqali ifodalash mumkin. Bu degani, kontseptlar inson ongida mavjud bo'lgan ma'lumotlar va bilimlarni yig'ish, saqlash va ifodalash uchun turli til vositalari va lingvistik usullardan foydalanishni talab qiladi. Kontseptlar madaniy va lingvistik kontekstlarda muhim rol o'ynaydi, chunki ular dunyoning muayyan qismlari haqidagi bilimlarni tizimlashtirish va ularning madaniy ahamiyatini belgilash uchun xizmat qiladi.⁹ Kontseptlar turli

⁶ Евсюкова Т. В. Словарь культуры как проблема лингво-культурологии. Ростов-на-Дону: РГЭУ, 2001. 256 с.

⁷ Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М.: Academia, 2000. 128 с.

⁸ Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 137-476 с.

⁹ Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику Кемерово, 2004: 208 с.

madaniyatlar o'rtasidagi farqlarni tushunishda ham muhim ahamiyatga ega. Ular orqali har bir madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari, qadriyatlari va dunyoqarashi aniqlanadi va tahlil qilinadi. Shu tariqa, Pimenovning kontsept nazariyasi madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

S. X. Lyapin ta'kidlaganidek, "tushunchalar madaniyat genotipiga kiruvchi noyob madaniy genlar bo'lib, kontseptual yoki psevdokontseptual ¹⁰ soxta ilmiy tushunchalar) asosga asoslangan o'z-o'zini tashkil etuvchi integrativ funksional-tizimli ko'p o'lchovli (kamida uch o'lchovli) ideallashtirilgan shakllanishlardir"¹¹. Lyapinning bu fikriga ko'ra, tushunchalar madaniyatning genetik asosini tashkil etuvchi elementlar sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular kontseptual yoki psevdokontseptual negizda tashkil etilgan bo'lib, o'z-o'zini tashkil etish qobiliyatiga ega va ko'p o'lchovli tizimlar sifatida namoyon bo'ladi. Bu tushunchalar madaniyatning mazmunini, qadriyatlarini va dunyoqarashini ifodalaydi. Tushunchalarning bu xususiyati ularni madaniyatni aniqlash va tushunishda muhim vositaga aylantiradi. Ular orqali madaniyatning turli jihatlari va unga xos bo'lgan xususiyatlar aniqlanadi. Shu bilan birga, tushunchalar madaniyatning turli sohalarida, jumladan, fan, san'at va kundalik hayotda muhim rol o'ynaydi. Lyapinning ta'kidlashicha, tushunchalarning integrativ xususiyati ularni ko'p o'lchovli, funksional tizimlar sifatida ko'rishga imkon beradi, bu esa ularning madaniyatni tushunish va undagi bilimlarni tizimlashtirishdagi ahamiyatini yanada oshiradi.

V. G. Zusman kontseptni "madaniyatning mikromodeli", madaniyat esa "kontseptning makromodeli" sifatida belgilaydi. Kontsept madaniyatni keltirib chiqaradi va u tomonidan ishlab chiqariladi.¹² Zusmaning bu qarashi kontsept va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirni va ularning bir-biriga bog'liqligini namoyon qiladi. Kontseptlar madaniyatning asosiy elementlari bo'lib, madaniyatning kichik modellarini tashkil qiladi. Ular orqali madaniyatning turli jihatlari, qadriyatlari va dunyoqarashlari aniqlanadi va ifodalanadi. Shu bilan birga, madaniyat kontseptlarning makromodeli sifatida ularni shakllantirish va ularning mazmunini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Madaniyatning umumiy tizimi va tuzilmasi kontseptlarning mazmuni va ularning qanday ifodalanishiga ta'sir qiladi. Zusmaning bu nazariyasi kontseptlar va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Kontseptlar madaniyatning asosiy qismlari bo'lib, ularning o'zaro ta'siri madaniyatning umumiy ko'rinishi va uning qadriyatlarini ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

V. A. Maslovaning "Лингвокультурология" asariga ko'ra, madaniy kontseptlar mavhum tushunchalarning nomlari bo'lib, madaniy ma'lumotlar kontseptual yadroga birlashtirilgan. Madaniyatning asosiy kontseptlari alohida til shaxsi uchun ham, umuman lingvomadaniy hamjamiyat uchun ham ekzentsional ahamiyatga ega bo'lgan dunyo manzarasining yadro (asosiy) birliklari hisoblanadi. Masalan, vijdon, qismat, iroda, ulush, gunoh, qonun, ozodlik, ziyolilar, vatan kabi mavhum nomlar madaniyatning asosiy kontseptlari sifatida ko'riladi. Maslovaning ta'kidlashicha, bu kontseptlar madaniyatning kontseptual yadrosini tashkil etadi va ular madaniyatning turli jihatlari va qadriyatlarini ifodalaydi. Ular insonning dunyoqarashini, madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu kontseptlar orqali til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tushuniladi va ularning inson ongidagi aksini aniqlash mumkin bo'ladi¹³. Madaniy kontseptlar ekzentsional ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali madaniyatning umumiy tuzilmasi va mazmunini tushunish mumkin. Ular insonning dunyoqarashini va madaniyatning asosiy qadriyatlarini ifodalaydi. Shu tariqa, Maslovaning nazariyasi madaniy kontseptlarning til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqligini tushunishda muhim vosita ekanligini ko'rsatadi.

¹⁰ <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

¹¹ Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Научные труды Центроконцепта. Вып. 1. Архангельск, 1977. С. 16-18.

¹² Зусман В. Г. Концепт в культурологическом аспекте / Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. Н. Новгород: Деком, 2001. С. 41.

¹³ Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Академия, 2004. 208 с.

A. Ya Gurevich kontseptlarni ikki guruhga ajratadi: U madaniyatning universal kategoriyalari (vaqt, makon, sabab, o'zgarish, harakat) va madaniy kategoriyalar (erkinlik, huquq, adolat, mehnat, boylik, mulk) deb ataladigan ijtimoiy kategoriyalar deb ataydigan "kosmik", falsafiy kategoriyalardir¹⁴. V. A. Maslova yana bir guruh - milliy madaniyat toifalarini (rus madaniyati uchun - iroda, ulush, kelishuv, aql va boshqalar), shuningdek, madaniy jihatdan o'ziga xos (kartoshka) toifalarini belgilaydi¹⁵. Madaniy kontseptlarni faol o'rganish ilmiy paradigmaning umumiy antropotsentrik yo'nalishi bilan bog'liq bo'lib, dunyoning sodda manzarasi inson ongining turli tomonlarini aks ettirishning universal qonuniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Madaniy kontseptlar "inson va u yashayotgan voqelik o'rtasida qandaydir vositachi vazifasini bajaradi"¹⁶.

T.Yu.Tameryan madaniy kontseptlarni milliy nutqning mazmunli tuzilmalari, xalq ma'naviy hayotining umumiy mulki, muhim madaniy ma'lumotlarni o'z ichiga oluvchi ma'nolar to'plami sifatida tushunadi. Kontseptlar og'zaki va og'zaki bo'lmagan tarzda amalga oshirilishi mumkin. Og'zaki shaklda madaniy kontseptlar ma'lum bir til va madaniyatning asosiy so'zlari hisoblanadi¹⁷. Bu qarashga ko'ra, madaniy kontseptlar xalqning ma'naviy hayotida muhim o'rin tutadi va ularning umumiy mulki hisoblanadi. Ular xalqning madaniy merosi va ma'naviy qadriyatlarini o'z ichiga oladi. Kontseptlar orqali madaniyatning asosiy ma'nolari va qadriyatlari ifodalanadi va tarqatiladi. Og'zaki shakldagi madaniy kontseptlar tilning asosiy so'zlari orqali amalga oshiriladi. Ular muayyan bir madaniyat va tildagi asosiy tushunchalarni ifodalaydi. Bu so'zlar madaniyatning muhim ma'nolari va qadriyatlarini ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Og'zaki bo'lmagan shakldagi kontseptlar esa xalqning madaniy hayotida turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishi mumkin. Ular xalqning odatlari, urf-odatlar, san'at va hunarmandchilik ishlari, me'morlik yodgorliklari va boshqa madaniy ifodalar orqali amalga oshiriladi. Bu shakldagi kontseptlar ham xalqning ma'naviy qadriyatlari va madaniy merosini ifodalaydi.

T. B. Radbil ta'kidlaydiki, "madaniy kontseptlar dunyoni ma'naviy o'rganish jarayonida milliy o'zini – o'zi anglashni tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi lingvistik mentalitetning qadriyat sohasining asosiy birliklari vazifasini bajaradi. Ularda aks ettirilgan qiymat mazmuni doirasiga qarab ularni turli guruhlariga ajratish mumkin"¹⁸. Muallif dunyo tartibining global kategoriyalari (Xudo, dunyo) yoki mafkuraviy tushunchalar, jumladan, diniy va mifologik tushunchalar bilan ishlaydigan falsafiy (borliq, ekzistensial) tushunchalarni aniqlaydi; inson atributlarini tavsiflovchi antropologik kontseptlar - individual, jins, oila, ijtimoiy, ishlab chiqarish (erkak / ayol, klan / oila); axloqiy kontseptlar (jinoyat / jazo, gunoh, jasorat); estetik kontseptlar (uyg'unlik, go'zallik); psixologik (xarakterologik), shaxs va etnik guruhning ichki dunyosining turli tomonlarini aks ettiruvchi (jasorat, melanxolik) va boshqalar. Olim, shuningdek, madaniy kontseptlarning umuminsoniy va milliy-maxsus mazmuni o'rtasidagi munosabatdan kelib chiqqan holda tasnifini beradi.

Madaniy kontseptlar milliylik kasb etadi. V.V.Krasnix ta'kidlaganidek, "milliy kontsept - bu eng umumiy, maksimal darajada mavhum, lekin maxsus (lingvistik) ongda aks etgan, barcha valentlik bog'lanishlari yig'indisida, milliy-madaniy belgilar bilan kognitiv ishlovdan o'tgan "ob'ekt" g'oyasi"¹⁹. Ayrim olimlar (S.G.Vorkachev, V.I.Karasik) yangi atama – lingvomadaniy kontseptni kiritdilar. Lingvomadaniy kontsept etnik-madaniy jihatdan belgilangan ma'noning "to'plami" sifatida, albatta o'z nomiga ega bo'lib, u qoida tariqasida ma'lum bir sinonimik

¹⁴ Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета: Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2010. 328 с.

¹⁵ Зусман В. Г. Концепт в культурологическом аспекте / Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. Н. Новгород: Деком, 2001. С. 41

¹⁶ Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Академия, 2004. 11 с.

¹⁷ Тамерьян Т. Ю. Языковая модель поликультурного мира: интерлингвокультурный аспект: Дисс. на соиск. д.ф.н. Нальчик, 2004. 257 с.

¹⁸ Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета: Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2010. 234 с.

¹⁹ Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М., 2003. 268 с.

qatorning dominantiga yoki ma'lum bir leksik-semantik sohaning o'zagiga to'g'ri keladi..."²⁰. Lingvomadaniy kontseptlar lingvomadaniy xususiyatlar bilan ob'ektivlashtirilgan va ma'nolarni umumlashtirishga qodir bo'lgan ma'lum bir mavhumlikni ifodalovchi va leksik-semantik paradigmaning ifoda rejasi bilan bog'liq bo'lgan aqliy shakllanishlar sifatida tan olinadi. Muallif, shuningdek, kontseptni "lingvistik ifodaga ega bo'lgan va etnik-madaniy o'ziga xoslik bilan ajralib turadigan jamoaviy bilim (yuqori ma'naviy shaxslarga yuborish) birligi" sifatida belgilaydi. Agar psixik shakllanish etnik-madaniy xususiyatga ega bo'lmasa, u olimning fikricha, kontseptga taalluqli emas. Lingvomadaniy kontsept fanning turli sohalarida qo'llaniladigan boshqa psixik birliklardan qadriyat elementining urg'usi bilan farqlanadi. Kontsept markazi har doim qadriyatdir, chunki kontsept madaniyatni o'rganishga xizmat qiladi va madaniyatning asosi aynan qadriyat tamoyilidir²¹. N. F. Alefirenko olimlarning fikriga qo'shilmagan holda, "lingvomadaniy kontsept" o'zining maxsus konseptual mazmunidan mahrum ekanligini ta'kidlaydi. Murakkab sifatdosh lingvoning birinchi qismi terminologik jihatdan ortiqcha bo'lib chiqadi. Ehtimol, bu atamadan foydalanib, ular kontseptning kognitiv tuzilma sifatida so'z tuzilishining semantikasi bilan aloqasini ta'kidlashga harakat qilmoqdalar. Muallifning bu maqsadini tushunish mumkin, ammo bu yerda ham lingvomadaniy kontseptlarning, so'zning etnik-madaniy komponentlari sifatida talqin qilish bilan qo'llab-quvvatlash noo'rin. Bu yerda, bizga ma'lum bo'lganidek, kognitiv va lingvistik semantikaning birliklari farq qilmaydi²². Bu masala yechimini izlashda davom etar ekanmiz, albatta, ularning munosabatida til va madaniyatning mohiyatini tushunishga tayanish kerak. Madaniy kontseptlar tabiatan antropotsentrikdir va shuning uchun ular madaniy konnotatsiyalar bilan to'yingan bo'lib chiqadi. Shunday qilib, tilning semantik tizimini strukturalash modeli odatda kognitiv semantikada aytilganidek, tipik takliflar tarmog'i emas, balki asosiy madaniy kontseptlarning milliy-lingvistik kombinatoriklari tomonidan yaratilgan fazoviy "shaffof panjara"dir. Bu, bizning fikrimizcha, dunyo manzarasini lingvistik talqin qilish va uni dunyoning haqiqiy lingvistik manzarasiga aylantirishning o'ziga xos xususiyatidir. Madaniy kontseptlarning lingvomadaniy tahlili ma'lum bir etnik guruhning dunyoqarashiga tilning ta'sir darajasini aniqlash imkonini beradi. Madaniy kontseptlarni o'rganish dunyo milliy lingvistik manzarasini modellashtirish usulidir.

O. A. Leontovich madaniy kontseptlarni etnik-madaniy, sotsial-madaniy va individualga ajratadi, madaniy dominantlarni ta'kidlaydi – "ma'lum bir til madaniyati uchun muhim ma'nolar, ularning umumiyliги tilda qo'llab-quvvatlanadigan va saqlangan madaniyatning ma'lum bir turini tashkil qiladi"²³. N.F. Alefirenkoning fikricha, madaniy kontseptlarni so'zning etnomadaniy komponentlari darajasida ko'rib chiqish kerak emas. Madaniy kontsept va so'z ma'nosining milliy-madaniy komponenti o'zaro bog'langan, lekin tushuncha va lisoniy ma'no bir xil bo'lmaganidek, bir xil kategoriyalar emas. Shu munosabat bilan, eng aniq madaniy kontseptlar va kalit so'zlar o'rtasida bog'liqlik borligi ko'rinadi²⁴. Kalit so'zlar - bu ma'lum bir madaniyat uchun muhim bo'lgan tushuncha va hodisalar. Madaniyatning tayanch so'zi kontsept sifatida tan olinishi uchun uning ko'p qo'llanilishi, tez-tez ishlatilishi, frazeologik birliklar, maqollar va boshqalar tarkibiga kirishi kerak²⁵. Har bir xalqning o'ziga xos kalit so'zlari bor,

²⁰ Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеоном-ных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели). Волгоград: Перемена, 2003. 10 с.

²¹ Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. Волгоград - Архангельск: Перемена, 1996. С. 16.

²² Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностносмысловое пространство языка: Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2010. 246 с.

²³ Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы меж-культурного общения. Волгоград: Перемена, 2002. 169 с.

²⁴ Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностносмысловое пространство языка: Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2010. 248 с.

²⁵ Зайнуллин М. В., Зайнуллина Л. М. Общие проблемы лингвокультурологии: Курс лекций. Уфа: РИЦ БашГУ, 2008. 206 с.

masalan, ruscha, qayin, dasht, yo'l, yer, boshqirdcha namyd (vijdon), tashna'kl'gk (hayo), to'g'rolo (sadoqat), tyuganil (vatan) va hokazo. Madaniyatning kalit so'z-kontseptlarini o'rganish turli madaniyat va xalqlarga xos bo'lgan qadriyatlar, munosabatlar va an'analar tizimini aniqlashga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, madaniyatning asosiy kontseptlari jamoaviy lingvistik ongda muhim o'rin tutadi, shuning uchun ularni o'rganish dolzarb muammoga aylanadi. Madaniy kontseptning etnomadaniy komponentini ajratib ko'rsatishga urinish madaniy tilshunoslik uchun alohida qiziqish uyg'otadi. Hatto turli tillardagi universal, umuminsoniy kontseptlar ham maxsus (lingvistik, pragmatik va madaniy omillarga qarab) og'zaki tarzda ifodalanadi, degan fikr bor, bu yerda e'tibor madaniy kontseptlar etnik jihatdan belgilangan assotsiativ va semantik tarmoqlarda tashkil etilganligiga qaratilgan. Shunday qilib, madaniy tushunchalarni o'rganish ma'naviy madaniyatning bir jihati bo'lgan madaniyat shakli (obrazi) sifatida xalq tafakkur uslubining etnik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Odamlarning mentaliteti asosiy madaniy tushunchalar orqali aniq aks ettiriladi, buning natijasida ma'lum bir til madaniyatining tashuvchilari atrofidagi dunyo haqida tasavvur hosil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Микешина Л. А. Философия познания. Полемические главы. М.: Прогресс-Традиция, 2002. 502 с.
2. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностносмысловое пространство языка: Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2010. 288 с.
3. Иная ментальность. В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. М.: Гнозис, 2005. 352 с.
4. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. М.: Гнозис, 2002. 284 с.
5. Тамерьян Т. Ю. Языковая модель поликультурного мира: интерлингвокультурный аспект: Дисс. на соиск. д.ф.н. Нальчик, 2004. 407 с.
6. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Языки русской культуры, 2000. 990 с.
7. Русское культурное пространство: Лингвокультурологический словарь / И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных. М.: Гнозис, 2004. 318 с.
8. Евсюкова Т. В. Словарь культуры как проблема лингво-культурологии. Ростов-на-Дону: РГЭУ, 2001. 256 с.
9. Карасик В. И. Субкатегориальный кластер темпорально-сти (к характеристике языковых концептов) // Концепты. Научные труды Центроконцепта Вып. 2. Архангельск: Изд-во Поморского ГУ, 1997. С. 19, 156, 157.
10. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М.: Academia, 2000. 128 с.
11. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 476 с.
12. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику Кемерово, 2004: 208 с.
13. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Научные труды Центроконцепта. Вып. 1. Архангельск, 1977. С. 16-18.
14. Зусман В. Г. Концепт в культурологическом аспекте / Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. Н. Новгород: Деком, 2001. С. 41.
15. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Академия, 2004. 208 с.
16. Арутюнова Н. Д. О работе группы «Логический анализ языка». Институт языкознания РАН // Логический анализ языка. Избранное. 1988-1995. М.: Индрик, 2003. С. 11.
17. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета: Учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2010. 328 с.
18. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М., 2003. 375 с.

19. Воркачев С. Г. Сопоставительная этносемантика телеоном-ных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели). Волгоград: Перемена, 2003. 164 с.
20. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. Волгоград - Архангельск: Перемена, 1996. С. 16.
21. Леонтович О. А. Русские и американцы: парадоксы меж-культурного общения. Волгоград: Перемена, 2002. 435 с.
22. Зайнуллин М. В., Зайнуллина Л. М. Общие проблемы лингвокультурологии: Курс лекций. Уфа: РИЦ БашГУ, 2008. 206 с.
23. Кобякова Т. И. Концепты духовности в русской языковой картине мира (лингвокультурологический словарь) / Под редакцией профессора Л.Г. Саяховой. Уфа, 2004. 158 с.
24. Сэмситова Л. Х. Башторт тел картинабында мз^эниэт концепттары. Лингвокультурологик Бүдлек / Гилми мех. профессор М. В. Зэйнуллин. Өфе: Китап, 2010. 164 б.
25. Тхорик В. И., Фанян Н. Ю. Лингвокультурология и межкультурная коммуникация: Учебное пособие. М: Гис, 2006. 260 с.